

ΘΕΜΑΤΑ
ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ
ΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΣΤΕΛΕΧΩΝ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ
& ΠΑΙΔΙΩΝ
ΕΦΗΒΩΝ

επιμελητές έκδοσης

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΑΛΑΝΤΖΗ-AZIZI

ΗΛΙΑΣ Γ. ΜΠΕΖΕΒΕΓΚΗΣ

Ελληνικά
Γράμματα

Εξώφυλλο: Μαρίνα Μπίτσικα

Copyright © 2000 «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ» - Αναστασία Καλαντζή-Αζίτζι & Ηλίας Γ. Μπεζεβέγκης
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ»

Εμμ. Μπενάκη 59, 106 81 Αθήνα. Τηλ.: 3302415, 3891800 - Fax: 3836658

Βιβλιοπωλεία

- Ζωοδ. Πηγής 21 & Τζαβέλλα 1, 106 81 Αθήνα.
Τηλ.: 3302033, 3806661, 3301792 - Fax: 3817001
- Γ. Γενναδίου 6, 106 78 Αθήνα.
Τηλ.: 3822169, 3817826 - Fax: 3817826
- Στοά Ορφέως, Στοά Βιβλίου,
Πεσμαζόγλου 5, 105 59 Αθήνα. Τηλ.: 3211246

Θεσσαλονίκη

- Κ. Μελενίκου 30, 546 35 Θεσσαλονίκη.
Τηλ.: (031) 245222, 245950 - Fax: (031) 245222
- Μοναστηρίου 183, 546 27 Θεσσαλονίκη.
Τηλ.: (031) 500035, 500039 - Fax: (031) 500034

Πάτρα

- Μαιζώνος 1 & Καρόλου 32, 262 23 Πάτρα.
Τηλ.: (061) 620384 - Fax: (061) 272072

ISBN 960-393-435-6

Η ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ: ΓΟΝΕΪΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ

Βασίλης Γ. Παυλόπουλος

Η ανασκόπηση της ιστορίας της ψυχολογίας δείχνει ότι όλοι σχεδόν οι κλάδοι της επικεντρώνονται στο μεμονωμένο άτομο και λιγότερο στην επίδραση ευρύτερων κοινωνικών συστημάτων, όπως η οικογένεια. Παρ' όλα αυτά, είναι πλέον κοινή διαπίστωση ότι η ψυχολογία έχει να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη μελέτη της οικογένειας. Ο Γεώργας (1999) αναφέρει ότι η πρόκληση για την ψυχολογία είναι να διερευνήσει τις σχέσεις ανάμεσα στα μέλη, όπως αυτές διαμορφώνονται σε ποικίλα οικογενειακά σχήματα, και τις επιπτώσεις που έχουν αυτές οι αλληλεπιδράσεις στις ψυχολογικές ιδιότητες των ατόμων. Έχει γίνει κατανοητό ότι η κοινωνικοποίηση είναι αρκετά πολύπλοκη διαδικασία που ξεπερνά την αθροιστική μελέτη των δυαδικών σχέσεων γονέα-παιδιού και επηρεάζεται δυναμικά από ένα σύνολο οικολογικών και κοινωνικών παραγόντων.

Στον Τομέα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών βρίσκεται σε εξέλιξη ένα ερευνητικό πρόγραμμα με σκοπό τη μελέτη της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας, από την προσχολική ηλικία μέχρι την εφηβεία (Μπεζεβέγκης, & Παυλόπουλος, 1998, 1999. Μπεζεβέγκης, Παυλόπουλος, & Μουρουσάκη, 1996). Με δεδομένες τις παραπάνω διαπιστώσεις, η έρευνα αυτή δεν θα μπορούσε να αγνοήσει την οικογένεια ως το σημαντικότερο ίσως οικολογικό-κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο ζει το παιδί. Βασική μεθοδολογική επιλογή του προγράμματος αποτελεί η προσφυγή στους γονείς για τη συλλογή των δεδομένων, εφόσον αυτοί αποτελούν, κατά τεκμήριο, τους σημαντικότερους ενήλικες στην πορεία της ανάπτυξης. Επιπλέον, από τους γονείς μπορούμε να αντλήσουμε στοιχεία σχετικά με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά και τη δυναμική της οικογένειας, τα οποία ενδέχεται να συνδέονται με την προσωπικότητα των παιδιών.

Η ψυχολογική έρευνα έχει δείξει ότι οι γονείς επηρεάζουν ποικιλοτρόπως τη διαμόρφωση της προσωπικότητας των παιδιών (π.χ. Goodnow, & Collins, 1990). Αποτελούν ισχυρά πρότυπα προς μίμηση. Οι «αυτοεκπληρούμενες προφητείες» που διατυπώνουν για το παιδί επηρεάζουν μακροπρόθεσμα τη συμπεριφορά του προς την κατεύθυνση των γονεϊκών αντιλήψεων. Τα πολιτισμικά στοιχεία και οι κοινωνικοί κανόνες μεταβιβάζονται στα παιδιά μέσω του «φίλτρου» της προσωπικότητας και των αξιών των γονέων.

Στα κεφάλαια που ακολουθούν περιγράφονται τα κυριότερα ευρήματα ενός κλάδου του ερευνητικού προγράμματος που αναφέρθηκε παραπάνω, σκοπός του οποίου είναι η μελέτη της δομής της παιδικής προσωπικότητας και η κατασκευή έγκυρων και αξιόπιστων μέσων για την αξιολόγησή της.

Μέθοδος

Δείγμα

Το δείγμα της έρευνας αποτελείται από 512 γονείς, πατέρες και μητέρες 127 αγοριών και 129 κοριτσιών που φοιτούσαν στην Ε' και στην Στ' τάξη Δημοτικού. Η μέση ηλικία των γονέων ήταν 41 έτη. Ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης, 115 (22,5%) γονείς δήλωσαν απόφοιτοι Δημοτικού ή Γυμνασίου, 145 (28,3%) δήλωσαν απόφοιτοι Λυκείου και 240 (46,9%) γονείς δήλωσαν απόφοιτοι Ανώτατης ή Ανώτερης Σχολής. Το σύνολο του δείγματος προέρχεται από την ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και του Πειραιά.

Μέσα και διαδικασία συλλογής των δεδομένων

Για την αξιολόγηση της προσωπικότητας των παιδιών χορηγήθηκε στους γονείς το ερωτηματολόγιο «Διαστάσεις Προσωπικότητας Παιδιών και Εφήβων» (Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ. Μπεζεβέγκης, & Παυλόπουλος, 1998). Το ερωτηματολόγιο αυτό κατασκευάστηκε με βάση ελεύθερες περιγραφές της προσωπικότητας παιδιών από γονείς και η θεωρητική του στήριξη προέρχεται από το μοντέλο των «πέντε μεγάλων» παραγόντων της προσωπικότητας (John, 1990. McCrae, & Costa, 1997). Η δομή της οικογένειας μετρήθηκε με ένα ερωτηματολόγιο που περιλαμβάνει έξι ομόκεντρους κύκλους, στους οποίους τα άτομα καλούνται να τοποθετήσουν τα πρόσωπα που (θεωρούν ότι) αποτελούν την οικογένειά τους, με επίκεντρο τον εαυτό (Georgas, Poortinga, Angleitner, Goodwin, & Charalambous, 1997). Η συναισθηματική εγγύτητα μεταξύ των μελών αξιολογήθηκε με

μα κλίμακα που αναφέρεται στους δεσμούς: (α) των παιδιών προς τους γονείς, (β) των γονέων προς τα παιδιά, και (γ) στην ποιότητα της επικοινωνίας και των οικογενειακών σχέσεων (Gronvold, 1988).

Αποτελέσματα και συζήτηση

Δομή της οικογένειας και προσωπικότητα των παιδιών

Η βαθμολόγηση του ερωτηματολογίου για τη δομή της οικογένειας κατέληξε σε δύο τύπους: την «πυρηνική» (N=208) και την εκτεταμένη οικογένεια (N=302). Η μεταξύ τους διαφοροποίηση εντοπίζεται στο γεγονός ότι οι εκτεταμένες οικογένειες περιλαμβάνουν στη σύνθεσή τους (εκτός από τους γονείς και τα παιδιά) παππούδες/γιαγιάδες, θείους/θείες, ξαδέλφια και ανίψια. Σημειώνεται ότι εκπρόσωποι της τρίτης γενιάς (αλλά όχι συγγενείς της ευρύτερης οικογένειας) περιλαμβάνονται και στην «πυρηνική» οικογένεια, γι' αυτό ο όρος τοποθετείται σε εισαγωγικά. Είναι χαρακτηριστικό ότι κανένας γονέας του δείγματος δεν απέκλεισε από την ψυχολογική θεώρηση της οικογένειας τους γονείς ή/και τα πεθερικά του. Το εύρημα αυτό δικαιώνει τους ερευνητές που υποστηρίζουν ότι η πυρηνική οικογένεια, όπως την όρισε ο Parsons, αποτελεί έναν «μύθο» (Uzoka, 1979) και ότι ευρύτερα οικογενειακά σχήματα εντοπίζονται όχι μόνο στην Αθήνα, αλλά ακόμα και σε μεγαλουπόλεις τις Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής (Γεώργας, 1999).

Υπολογίστηκαν οι μέσοι όροι των παραγόντων και των επιμέρους πλευρών προσωπικότητας των παιδιών ως προς τον τύπο οικογένειας. Ο έλεγχος των διαφορών των μέσων όρων έγινε με τη μέθοδο της πολυμεταβλητής ανάλυσης διακύμανσης (MANOVA). Σύμφωνα με το κριτήριο Wilks' Lambda, η επίδραση του τύπου οικογένειας είναι στατιστικώς σημαντική όσον αφορά τους μέσους όρους τόσο των γενικών παραγόντων, $F(5, 504)=5,55, p<0,001$, όσο και των επιμέρους πλευρών της προσωπικότητας των παιδιών, $F(15, 493)=2,94, p<0,001$. Το μέγεθος της συσχέτισης αυτής είναι μάλλον χαμηλό, αφού εξηγεί 8-10% της διασποράς των τιμών. Σε επίπεδο μονομεταβλητής ανάλυσης, εντοπίστηκαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές σε τέσσερις παράγοντες και οκτώ επιμέρους πλευρές της προσωπικότητας (βλ. πίνακα 1). Ειδικότερα, τα παιδιά που προέρχονται από «πυρηνικές» οικογένειες σημείωσαν υψηλότερους μέσους όρους στη Συναισθηματική Αντιδραστικότητα (εξαιτίας της Διαγωγής και του Ατομισμού/Εγωισμού) και στην Ευσυνειδησία (εξαιτίας της Σχολικής Επάρκειας και της Επιμέλειας). Αντίθετα, τα παιδιά που προέρχονται από εκτεταμέ-

Πίνακας 1
Ανάλυση διακύμανσης και μέσοι όροι των γενικών παραγόντων
και των επιμέρους πλευρών της προσωπικότητας των παιδιών
ως προς τον τύπο οικογένειας

Γενικοί παράγοντες Επιμέρους πλευρές	Τύπος οικογένειας		F-τιμή (d.f. = 1, 508)	p
	«Πυρηνική» Μ.Ο.	Εκτεταμένη Μ.Ο.		
Συναισθηματική αντιδραστικότητα	2,63	2,49	3,80	<0,05
Διαγωγή	2,72	2,56	4,94	<0,05
Ατομισμός/Εγωισμός	2,68	2,53	3,94	<0,05
Συναισθηματική αστάθεια	2,49	2,42	1,17	Σ.Α.
Ευσυνειδησία	3,06	2,94	4,46	<0,05
Σχολική επάρκεια	2,68	2,54	9,77	<0,01
Κίνητρα επίδοσης	3,51	3,47	0,31	Σ.Α.
Επιμέλεια	2,97	2,87	4,03	<0,05
Διανοητική ανάπτυξη	3,77	3,76	0,04	Σ.Α.
Δεκτικότητα σε εμπειρίες	3,76	3,75	0,02	Σ.Α.
Ευφυΐα	4,06	4,07	0,02	Σ.Α.
Αυτοπεποίθηση	3,54	3,52	0,21	Σ.Α.
Προσήγεια	3,78	3,90	4,22	<0,05
Αλτρουισμός	3,93	4,09	6,17	<0,01
Συμμόρφωση	3,72	3,80	1,88	Σ.Α.
Ευσυγκινησία	3,54	3,60	0,93	Σ.Α.
Εξωστρέφεια	3,69	3,89	13,11	<0,001
Εγκαρδιότητα	3,54	3,77	11,48	<0,001
Απόσυρση ^{σημ.}	3,77	4,11	19,16	<0,001
Κοινωνικότητα	3,72	3,84	4,27	<0,05

Σημείωση: Μ.Ο.: Μέσος όρος. d.f.: βαθμοί ελευθερίας. p: Επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας. Σ.Α.: Στατιστικώς ασήμαντο. Η κλίμακα βαθμολόγησης κυμαίνεται από 1=«Σχεδόν καθόλου» μέχρι 5=«Πάρα πολύ». Οι προτάσεις της Απόσυρσης έχουν βαθμολογηθεί αντιστρόφως.

νες οικογένειες υπερείχαν στην Εξωστρέφεια (και στις τρεις πλευρές της: Εγκαρδιότητα, Απόσυρση και Κοινωνικότητα) και, λιγότερο, στην Προσήγεια (ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τον Αλτρουισμό).

Τα παραπάνω ευρήματα δείχνουν ότι οι γονείς στις «πυρηνικές» οικογένειες δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην επίδοση και στην επιτυχία των παιδιών τους.

Τα παιδιά αυτά, όμως, αξιολογούνται συγχρόνως πιο αρνητικά σε ό,τι αφορά τη συναισθηματική σταθερότητα. Σύμφωνα με τους γονείς, επιδεικνύουν χειρότερη διαγωγή και μεγαλύτερο εγωισμό από ό,τι τα παιδιά που μεγαλώνουν σε εκτεταμένες οικογένειες. Τα τελευταία αυτά τείνουν να αναπτύσσουν περισσότερο τις κοινωνικές δεξιότητες, όπως φαίνεται από την υπεροχή τους σε όλα τις επιμέρους πλευρές της Εξωστρέφειας, αλλά και στον Αλτρουισμό, που δηλώνει διαπροσωπική ευαισθησία.

Μια ερμηνεία για τα ευρήματα αυτά μπορεί να στηριχθεί στις διαφορετικές αξίες που καλλιεργεί κάθε τύπος οικογένειας. Αναμένεται ότι οι πυρηνικές οικογένειες είναι φορείς μάλλον ατομιστικών αξιών, ενώ οι εκτεταμένες οικογένειες τείνουν προς τις συλλογικές αξίες. Σύμφωνα με τα ευρήματα διαπολιτιστικών μελετών, η Ελλάδα τοποθετείται περίπου στο μέσο της κλίμακας ατομιστικών-συλλογικών αξιών (Γεώργας, Χριστακοπούλου, Μυλωνάς, & Schwartz, 1992). Αυτό ίσως να εξηγεί την ύπαρξη, αλλά και το σχετικά περιορισμένο εύρος των διαφορών που εντοπίστηκαν μεταξύ των δύο τύπων οικογένειας σε ό,τι αφορά την προσωπικότητα των παιδιών. Η έμφαση που δίνουν οι γονείς σε γνωρίσματα σχετικά με κοινωνικές δεξιότητες έχει προσαρμοστικό χαρακτήρα στην ελληνική παραδοσιακή εκτεταμένη οικογένεια. Από το άλλο μέρος, ο αυξημένος εγωισμός, αλλά και η υπεροχή σε γνωρίσματα σχετικά με την επιτυχία (όπως η σχολική επάρκεια και η επιμέλεια), φανερώνουν την εκδηλούμενη τάση προς μεγαλύτερη αυτονομία και αποτελούν χαρακτηριστικά ατομιστικών αξιών και ουσιαστικά εφόδια σ' ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον.

Συναισθηματικοί δεσμοί μεταξύ των μελών της οικογένειας και προσωπικότητα των παιδιών

Εντοπίστηκε στατιστικώς σημαντική συνάφεια (δείκτες Pearson r) των συναισθηματικών δεσμών με τους γενικούς παράγοντες και τις επιμέρους πλευρές του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ (βλ. πίνακα 2). Η κατεύθυνση της σχέσης αυτής είναι θετική για την Ευσυνειδησία, τη Διανοητική Ανάπτυξη και την Προσήνεια (και τις επιμέρους πλευρές τους), ενώ αρνητική συνάφεια εμφανίζουν οι συναισθηματικοί δεσμοί με το γενικό παράγοντα και τις επιμέρους πλευρές της Συναισθηματικής Αντιδραστικότητας. Τα ευρήματα αυτά δεν εκπλήσσουν, εφόσον υψηλή βαθμολογία στη Συναισθηματική Αντιδραστικότητα δηλώνει αρνητική αξιολόγηση της προσωπικότητας του παιδιού. Το μέγεθος των συσχετίσεων είναι υψηλότερο για την Προσήνεια και τις επιμέρους πλευρές της, Αλτρουισμό και Συμμόρφωση, όπου οι σχετικοί δείκτες κυμαίνονται μεταξύ 0,40-0,50. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η Απόσυρση, η οποία είναι η μόνη πλευρά της προσω-

Πίνακας 2
Συνάφεια (Pearson r) των γενικών παραγόντων και των επιμέρους
πλευρών της προσωπικότητας των παιδιών με τις διαστάσεις
συναισθηματικών δεσμών

Γενικοί παράγοντες Επιμέρους πλευρές	Συναισθηματικοί δεσμοί			
	Παιδιών με γονείς Pearson r	Γονέων με παιδιά Pearson r	Ποιότητα σχέσεων Pearson r	Σύνολο Pearson r
Συναισθηματική αντιδραστικότητα	-0,25***	-0,16***	-0,14**	-0,22***
Διαγωγή	-0,20***	-0,11*	-0,12**	-0,17***
Ατομισμός/Εγωισμός	-0,19***	-0,13**	-0,09*	-0,16***
Συναισθηματική αστάθεια	-0,26***	-0,18***	-0,17***	-0,24***
Ευσυνειδησία	0,31***	0,31***	0,26***	0,34***
Σχολική επάρκεια	0,06	0,09*	0,08	0,08
Κίνητρα επίδοσης	0,30***	0,30***	0,25***	0,33***
Επιμέλεια	0,28***	0,25***	0,21***	0,29***
Διανοητική ανάπτυξη	0,31***	0,34***	0,29***	0,36***
Δεκτικότητα σε εμπειρίες	0,29***	0,30***	0,26***	0,32***
Ευφυΐα	0,28***	0,32***	0,25***	0,33***
Αυτοπεποίθηση	0,25***	0,27***	0,24***	0,29***
Προσήγεια	0,50***	0,41***	0,38***	0,50***
Αλτρουισμός	0,46***	0,39***	0,36***	0,47***
Συμμόρφωση	0,51***	0,40***	0,37***	0,50***
Ευσυγκινησία	0,26***	0,20***	0,20***	0,25***
Εξωστρέφεια	0,26***	0,27***	0,26***	0,30***
Εγκαρδιότητα	0,28***	0,26***	0,26***	0,31***
Απόσυρση ^{ΣΗ}	0,07	0,04	0,09*	0,08
Κοινωνικότητα	0,23***	0,23***	0,25***	0,26***

Σημείωση. Οι προτάσεις της Απόσυρσης έχουν βαθμολογηθεί αντιστρόφως.

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$. *** $p < 0,001$.

πικότητας του παιδιού, η οποία δεν σχετίζεται συστηματικά με τους συναισθηματικούς δεσμούς στην οικογένεια. Συνολικά, πάντως, φαίνεται ότι το «ζεστό» συναισθηματικό κλίμα στην οικογένεια οδηγεί σε θετικότερη αξιολόγηση της προσωπικότητας των παιδιών από τους γονείς, ιδιαίτερα των διαστάσεων εκείνων που περιλαμβάνουν κοινωνικά στοιχεία. Η τάση αυτή μπορεί να αποδοθεί

είτε σε «θετική προκατάληψη» των γονέων είτε σε πραγματική καλλιέργεια διαπροσωπικών γνωρισμάτων της συμπεριφοράς των παιδιών, όταν αυτά μεγαλώνουν μέσα σε ένα υποστηρικτικό και δεκτικό περιβάλλον.

Συμπερασματικά, τα ευρήματά μας δείχνουν ότι η μελέτη της παιδικής προσωπικότητας στο οικογενειακό πλαίσιο μας βοηθά να διακρίνουμε πέρα από τη δυαδική σχέση γονέα-παιδιού και να εντοπίσουμε στοιχεία της δυναμικής της ομάδας που επηρεάζουν την ανάπτυξη της προσωπικότητας, αλλά συχνά τείνουμε να αγνοούμε. Η βαθύτερη γνώση αυτών των στοιχείων μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα την πορεία διαμόρφωσης της προσωπικότητας και, σε επόμενο στάδιο, να παρέμβουμε αποτελεσματικά ώστε να βελτιστοποιήσουμε τη διαδικασία αυτή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γεώργας, Δ. (1999). Ψυχολογικές διαστάσεις της σύγχρονης οικογένειας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98-99, 21-47.
- Γεώργας, Δ., Χριστακοπούλου, Σ., Μυλωνάς, Κ., & Schwartz, S. (1992). Καθολικές αξίες: Ελληνική πραγματικότητα. *Ψυχολογικά θέματα*, 5, 7-25.
- Georgas, J., Poortinga, Y., Angleitner, A., Goodwin, R., & Charalambous, N. (1997). The relationship of family bonds to family structure and function across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28, 303-320.
- Goodnow, J. J., & Collins, A. (Επιμ. Έκδ.) (1990). *Development according to parents: The nature, sources, and consequences of parents' ideas*. Hove, UK: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gronvold, R. L. (1988). Measuring affectual solidarity. Στο D. Mangen, J. Vern, L. Bengtson, & P. Landry (Επιμ. Έκδ.), *The measurement of intergenerational relations* (σελ. 74-97). Beverly Hills, CA: Sage.
- John, O. P. (1990). The "Big Five" factor taxonomy: Dimensions of personality in the natural language and in questionnaires. Στο L. A. Pervin (Επιμ. Έκδ.), *Handbook of personality: Theory and research* (σελ. 66-101). New York: Guilford.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52, 509-516.
- Μπεζεβέγκης, Η., & Παυλόπουλος, Β. (1998). Αξιολόγηση της προσωπικότητας παιδιών και εφήβων από τους γονείς: Κατασκευή και ψυχομετρικά χαρακτηριστικά ενός ερωτηματολογίου. *Ψυχολογία*, 5, ειδικό τεύχος, 165-178.
- Μπεζεβέγκης, Η., & Παυλόπουλος, Β. (1999). Η επίδραση χαρακτηριστικών της οικογένειας στην αξιολόγηση της προσωπικότητας των παιδιών από τους γονείς. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98-99, 99-120.
- Μπεζεβέγκης, Η., Παυλόπουλος, Β., & Μουρουσάκη, Σ. (1996). Χαρακτηριστικά της παι-

δικής προσωπικότητας, όπως παρουσιάζονται στη φυσική γλώσσα των γονέων. *Ψυχολογία*, 3, ειδικό τεύχος, 46-57.

Uzoka, A. (1979). The myth of the nuclear family. *American Psychologist*, 34, 1095-1106.